Original scientific paper

Rehák László

POLGÁRI SZOCIOLÓGIA — MARXISTA SZOCIOLÓGIA

1. A marxisták elsődleges dilemmája: a történelmi materializmus és az általános szociológia viszonya

A marxista megalapozottságú szociológia megújhodása a marxizmus és általában a társadalomtudományok sztálinista pragmatikus revíziójának[1] háttérbe szorításával valósulhatott meg századunk ötvenes éveiben. Ez idő tájt ismételten felmerült — hasonlóan, mint a századfordulón — a kérdés, hogy milyen kapcsolatban van a történelmi materializmus és a szociológia. A kérdést számos országban vitatták, de számunkra elsősorban a hazai vita lehet tanulságos, mert az alapvető kérdés felvetése és a végső két jellegzetes válasz megfogalmazása nálunk és másutt többé-kevésbé megegyezett. A vita esetleg kiterjedésében és nyilvánosságában különbözött attól, amely 1954-ben indult meg nálunk, ugyanabban az évben, amikor Radomir D. Lukić professzor kezdeményezésére az I. jugoszláv jogászkongresszuson megalakult a Szociológusok Országos Egyesülete (első országos elnöke: Oleg Mandić, szerbiai elnöke: Radomir D. Lukić).[2]

A munkaszociológia hazai megalapozójának egyike, a már elhunyt Ilija Stanojčić, 1964-ben megjelent könyvében[3] áttekintést ad azokról a tanulmányokról, amelyekkel — a történelmi materializmus és a szociológia viszonyát vitatva — Boris Ziherl, Jože Goričar, Radomir D. Lukić és Ljubomir Živković a nyilvánosság elé léptek. Az egyik álláspont tagadta a marxista megalapozottságú szociológia létezésének és művelésének létjogosultságát (a leghajthatatlanabb és legmerevebb álláspontot Boris Ziherl képviselte) azt a Komintern sztálini korszakában eluralkodó álláspontot hangoztatva, miszerint a történelmi materializmus kimeríti az általános társadalomelmélet fogalmát, s így az általános vagy elméleti szociológiának nincs külön tartalma.

A marxista megalapozottságú szociológia fejlődését szorgalmazó R. D. Lukić, O. Mandić és J. Goričar közül legkiterjedtebb tevékenységet R. D. Lukić fejtett ki, és az ő érvelése volt a legmeggyőzőbb is. Sze-

rinte a történelmi materializmusnak és az általános szociológiának a kutatási területe azonos. Ám ugyanakkor azt is kimutatta, hogy a társadalom tanulmányozásakor nem azonos, hanem „különböző jelenségek" képezik kutatásuk tárgyát, illetve az „azonos jelenségeket és társadalmi folyamatokat különböző szempontból vizsgálják". Mivel pedig ezt eltérő módszerek alkalmazásával teszik, így indokolt a történelmi materializmus és a szociológia megkülönböztetése.

R. D. Lukić ezenkívül hangsúlyozza még a tudományos feltárás és a tudományosan megalapozott elmélet közötti különbséget is, mert ennek a figyelembevétele teszi indokolttá a történelmi materializmus (mint minden társadalomtudomány elmélete) és a szociológia (mint az emberi társadalomra vonatkozó általános tudomány) megkülönböztetését.

Ma már nem vitás, vagy legalábbis nem szorul bizonyításra, hogy Marx társadalomelmélete nem szűkíthető le az elméleti vagy általános szociológiára. A marxi társadalomelmélet sokkal átfogóbb: felöleli a filozófiát, az antropológiát és a gazdaság területét is. Igaz ugyan, hogy Marx nem használta a szociológia szakkifejezést, mégis ő rakta le a társadalomról szóló tudomány, ill. a szociológia tudományos alapjait. Megjegyzendő, hogy Marx a *történelmi materializmus* terminust szintén mellőzte és nemigen használta (J. Habermas szerint Marx csak két ízben fejti ki összefüggően és elvben a történelem materialista felfogására vonatkozó nézeteit,[4] ami ha meg is felel a valóságnak, lényegtelen). A társadalmi folyamatok történelmiségének felismerése és a történelemfilozófia Marx életművének vonatkozásában megkerülhetetlen,[5] függetlenül attól, hogy a marxista irodalomban a „történelmi materializmus" szakkifejezés idővel, de egyidejűleg is, igen sokféle tartalmat és felfogásbeli eltérést tükrözött.

A tárgyilagosságot szemmel tartva nehéz kétségbe vonni, hogy Marx jelentősen hozzájárult a szociológia alapfogalmainak tudományos részletezéséhez, mint amilyen: a társadalom, a személyiség, a társadalmi törvényszerűség, a társadalmi alap és a társadalmi felépítmény viszonya, a társadalmi-gazdasági alakzatok, a munka és a munkamegosztás, a társadalmi fejlődést előrelendítő tényezők és az elidegenedés elmélete.

Visszatérve a történelmi materializmus és az általános szociológia közötti tartalmi különbségekre, R. D. Lukić 1957-ben megjelent könyvében hangsúlyozza, hogy „Noha a történelmi materializmus valóban a szociológia alapja, éppen annyira alapja a többi társadalomtudománynak is, mindenekelőtt pedig a történelemnek. Ennélfogva a történelmi materializmus *átfogóbb* a szociológiánál, s már ezért sem azonosítható vele. ... Másrészt viszont a történelmi materializmus szükségszerűen *szűkebb* területet ölel fel, mint a szociológia és minden más társadalomtudomány. Szűkebb területet ölel fel azért, mert mint minden elmélet, csak a kapcsolatokat, az egyes jelenségek közötti viszonyokat fedi fel, figyelmen kívül hagyva a jelenségek *struktúráját*. Az egyes társadalmi jelenségek és általában a társadalomnak mint egésznek struktúráját nem

a történelmi materializmus határozza meg, hanem az egyes szakosított társadalomtudományok és a történelem, illetve a szociológia".[6]

Az 50-es évek vitái nálunk kifejezetten elvi síkon folytak, a tényleges szociológiai kutatások még csak folyamatban voltak (elsősorban a belgrádi — akkor szövetségi jellegű intézményként megalapított — Társadalomtudományi Intézet szociológiai részlege szervezésében). A megjelentetett néhány könyv — szerzőik: Boris Ziherl (1949, illetve 1952), Jože Goričar (1953-4), Radomir D. Lukić (1957), Ilija Kosanović (1957), Ljubomir Živković (1958) és R. D. Lukić (1958), J. Goričar (1959), Oleg Mandić (1960) és Lj. Živković (1960)[7] — azonban már megalapozta a szociológiának mint önálló tudománynak a fejlődését, noha véglegesen nem döntötte el a történelmi materializmus és a szociológia viszonyát. A gyakorlat, a tényleges szociológiai kutatások és az ezúton felmutatott eredmények (az Engels által, más vonatkozásban idézett angol közmondás: „The proof of the puding is in eating" értelmében) adták meg a vitatott kérdésre a mérvadó választ. Joggal tiltakozik tehát az akkori téves és káros törekvések ellen Ilija Stanojčić az 1964-ben megjelent könyvében: „...Ezért érthetetlen és a tudományosság szempontjából tarthatatlan egyes szociológusaink, pszichológusaink és filozófiai professzoraink a »létező bírálatának« elmélete nevében folytatott »keresztes hadjárata« az empirikus kutatások fölfejlődése és tudományos-módszertani tökéletesítése ellen. Ez esetben egyszerűen felmerül a kérdés, honnan keríthető elő a tapasztalati tényanyag a hangoskodó kritikusság számára. Szükségtelen külön elemezni az ilyen »gondolatokat« és »álláspontokat« ahhoz, hogy kitűnjön a szubjektivista önkényesség és a »tanszéki monopolizmusra« való törekvés, valamint az az igény, hogy olyan szocializmust építsünk, amelyet »koponyáikban« gondoltak ki.[8]

Ez idő tájt a történelmi és társadalmi folyamatok materialista felfogása — mint tudományosan megalapozott társadalomtudományi módszer — egyáltalán nem volt kétséges, olyannyira nem, hogy ez már a polgári társadalom nézőpontján álló szociológia számára is nagyobb részt eldöntött kérdésnek számított. Sokkal lényegesebb volt viszont a marxista szociológia számára az a kérdés, hogy „milyen materializmus", „milyen módszer" és „hogyan értelmezett dialektika" alapján kell *valóban* marxi értelemben felfogni a társadalom törvényszerűségeit, elemezni a folyamatban levő társadalmi viszonyok alakulását, és előrejelezni a közeljövőre vonatkozó tudományosan megalapozott kilátásokat. A társadalmi gyakorlat figyelmeztető jelzéseinek figyelembevétele mellett kellő alkotói kritikusságot is követelt e téren a Sztálin által megszemélyesített, leegyszerűsített és részben előírt gondolkodási mód és beidegzett téves tételek levetkőzése, ami magába foglalta a marxizmusnak tulajdonított társadalmi determinizmus határozott elvetését is.

Ez a determinizmus nemcsak kísért, de már a XIX. század végén[9] jelen is van a marxista ihletésű munkásmozgalomban. Már Engels is kénytelen vele hadakozni és élesen ellenszegülni (igaz főleg kiterjedt levelezésében), s ez később is folytatódik különösen a Lenin utáni idő-

szakban. Ha Franz Mehring 1893-ban festett helyzetképe borúlátóan dramatizálja az akkori állapotokat, mégis érdemes rá hivatkozni, elsősorban a marxizmus világviszonylatban való előretörésének érzékeltetésére. „A polgári világ ma körülbelül úgy áll szemben a történelmi materializmussal — írja F. Mehring —, mint egy emberöltővel ezelőtt a darwinizmussal, és egy fél emberöltővel ezelőtt a szocializmussal. Szidja, noha nem érti. Lassanként és elég nehezen felfogta, hogy a darwinizmus mégiscsak másvalami, mint egy »majomelmélet«, és hogy a szocializmus mégiscsak másvalamit akar, mint »elosztani« és »rabló kezét rátenni egy ezeréves kultúra gyümölcseire«. A történelmi materializmus azonban még mindig elég jó neki arra, hogy éppen olyan balga, mint olcsó szólamokkal árassza el, olyasfajta szólamokkal, hogy az néhány »tehetséges demagóg« által kitalált »agyrém«."[10]

Persze az ilyen polgári ködösítő címkézésre részben rá is szolgáltak a mechanisztikus társadalmi felfogást képviselők, azok, akik a marxizmust determinista ökonomista vulgarizálásnak vetették alá, és akik ellen Engels 1890-ben a következőképp emeli fel szavát: „... Németországban a »materialista« szó sok fiatalabb író számára egyszerűen csak frázisul szolgál, amellyel további tanulmányozás nélkül mindent, de mindent megcímkéz, azaz ráragasztja ezt a címkét, s azt hiszi, ezzel el van intézve a dolog. Pedig a mi történelemfelfogásunk mindenekelőtt útmutatás a tanulmányozáshoz, nem a konstrukció emeltyűje á la hegelianizmus. Az egész történelmet újra tanulmányoznunk kell, a különféle társadalomalakulatok létfeltételeit egyenként meg kell vizsgálnunk, mielőtt megkísérelnők a neki megfelelő politikai, magánjogi, esztétikai, filozófiai, vallási stb. szemléletmódokat levezetni belőlük. E téren eddig csak kevés történt, mert csak kevesen ültek neki komolyan."[11]

Ez a determinizmus a XX. század derekán — a forradalmi munkásmozgalom felduzzadása, valamint Sztálin és köre eszmei monopóliumra törekvése idején — szembetűnően jelen volt. Valójában a marxista megalapozottságú szociológiának, amelynek jelentős hagyományai és eredményei voltak a múlt században és a XX. század elején, századunk második felében való erőteljes felfejlődése a sztálini dogmatista és pragmatikus revízió háttérbe szorítását jelezte a marxizmuson belül általában és külön a társadalomtudományok egyes ágazataiban, köztük a szociológiában is.

2. *A marxista megalapozottságú szociológia fejlődésében jelentkező ingadozások*

A marxista megalapozottságú szociológia jelentős felfutási pályát mutat egészen a XX. század második évtizedéig. Ezt a fejlődési irányzatot lefékezi, nem egy országban pedig néhány évtizedre meg is szakítja az a hamis tétel, miszerint a szociológia alapjában „burzsoá" áltudomány, és így nincs helye a tudományos alapokra épülő társadalomtudo-

mányok rendszerében. Ezt a téves nézetet képviselte Sztálin és csoportja, amelynek döntő eszmei befolyása a húszas évek végén jutott határozottan kifejezésre a Szovjetunióban és a III. Internacionálában. Dátum szerint pedig ez a befolyás 1956 februárjában, a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusán, Hruscsov beszámolója nyomán (a sztálini korszak kirívó társadalmi eltorzulásainak és eszmei tévelygéseinek elítélésével) ért véget. A marxizmus sztálinista dogmatikus revíziójának korróziója még az irányzat megszemélyesítőjének életében megindult — szemléletes példa erre éppen a J. B. Tito vezette Jugoszlávia —, ám az 1956-ban megtartott kongresszuson elindított folyamat a mai napig sem egyértelmű.

A marxista megalapozottságú szociológia azonban a sztálini eszmei dominancia idején sem szűnt meg. Művelői nem csak olyan marxisták voltak, akik nem zárkóztak fel a kommunisták szervezetéhez, hogy aztán politikai kiközösítésnek, valamint a tudományosságukat gyakran és méltánytalanul kétségbe vonó támadásoknak legyenek kitéve. Szociológiai tanulmányokat, esettanulmányokat tartalmazó könyveket, vagy más jellegű, átfogóbb műveket jelentettek meg a kommunista pártokhoz tartozó és eszmeileg elkötelezett szociológiai kutatók is. Ez esetben a szerzők erőteljesebben hangsúlyozták a történelmiséget képviselő szempontokat, valamint az osztályharc megnyilvánulási elemeit, és nem használták a szociológia szakkifejezést.

Hasonló jugoszláv példaként a Belgrádban működő Veselin Masleša két jelentős esettanulmánya hozható fel. Az egyik a Mlada Bosna[12] mozgalom marxista szempontból való elemzése, amely során kimutatja annak társadalmi-forradalmi jellegét, cáfolva a hivatalos burzsoá társadalomtudományok azon ködösítő és hamis tételét, miszerint e mozgalom és szervezet magva polgári nacionalista jellegű lett volna, függetlenül részvevőinek későbbi életútjától és nézeteinek alakulásától az SZHSZ Királyságban, illetve a Jugoszláv Királyságban. A másik tanulmány Svetozar Markovićról szól (tényismereti fogyatékosságai és az uralkodó politikai minősítés kritikátlan átvétele ellenére is jelentős szellemi vállalkozásnak számít). Ebben szintén elvitatja azt a képet, amelyet az első szerbiai szocialista forradalmárról a polgári uralkodó körök, illetve Jovan Skerlić, majd később Slobodan Jovanović rajzoltak meg. Ma, amikor már azt is kiderítették, hogy az I. Internacionálé balkáni levelezője volt, és amikor a marxista ihletésű társadalmi forradalmaknak egész sorával találkozunk, még fejletlen országokban is — tudományos tanácskozások sorozata mutat rá új, teljesebb megvilágításban Svetozar Marković eredetiségére és forradalmi voltára.[13] Ugyancsak figyelemre méltó szociológiai tárgyú munkákkal jelentkezett még a zágrábi Ognjen Prica, Božidar Adžija és Otokar Keršovani is.[14]

Megemlítendő még Svetozar Marković Toza[15] külön kiadványként 1939-ben közreadott esettanulmánya a vajdasági agrárproletariátus helyzetéről.[16] Edvard Kardelj (Sperans álnéven) szlovén nyelven 1939-ben megjelenteti (a könyv előszavának keltezése: 1938. november) *A szlovén*

nemzeti kérdés fejlődése című munkáját,[17] ezen kívül az akkori időszerű fontos szociológiai munkái közül kiemelhető J. B. Titónak a népfelszabadító háború második évében kinyomtatott munkája *A nemzeti kérdés Jugoszláviában a népfelszabadító harc megvilágításában*[18] címmel (a Proleter 1942. decemberi számában). Ebben az időszakban figyelemre méltó szociológiai tanulmányokat írt még Filip Filipović a JKP (illetve, kezdetben a JMSZ(k)P) első vezető egyénisége a nemzeti kérdés és az agrárviszonyok tárgyköréből (orosz nyelven publikálta Moszkvában, emigrációs évei alatt, ahol meggyilkoltatásáig tudományos intézeti kutatóként élt és írt — Moszkovics álnéven). Munkái javát (a teljes bibliográfia feltüntetésével) szerbhorvát fordításban, 1962-ben[19] jelentették meg. Jelentősek még Vladimir Bakarić munkái a parasztkérdésről és a nemzeti viszonyokról Jugoszláviában, amelyek a két háború között és a népfelszabadító harc idején láttak napvilágot.[20]

Nem feledkezhetünk meg azonban egyes szerzőknek a JKP által kiadott legális sajtótermékekben (hetilapokban, folyóiratokban) megjelentetett szociológiai és szociográfiai tárgyú cikkeiről sem. Említésre méltó még a Szabadkán megjelenő Híd, főleg Mayer Ottmár szerkesztésében (előbb Lévay Endre, majd Simokovich Rókus szerkesztette, akit 1941 novemberében Mayerrel együtt végeztek ki) publikált írásai is. Oskar Davičo így emlékezik vissza a lapra: „...az akkori fogalmak szerint a legjobban szerkesztett baloldali, haladó, legális *társadalmi* és *művészeti* folyóiratnak"[21] számított. A folyóirat rendszeresen közölte a vajdasági és a hazánk más részein élő magyar és nem magyar nyelven író szerzők munkáit, köztük a Horthy-terror elől ide emigrált Doktor Sándor és valószínűleg Farkas Geiza írásait is (az akkori körülményeknek megfelelően: főleg álnéven), de elvétve külföldi szerzők írásainak is teret szentelt.

Visszatérve azonban a szociológiának „burzsoá áltudománnyá" való nyilvánítása, vagyis a Sztálin előtti időszakra, meg kell állapítani, hogy a XIX. század második felében a szociológiai megközelítés valóságos divattá vált. Hasonlóan mint a XVIII. században és a XIX. század első felében, amikor is ha a szerző valamilyen társadalmi kérdést elvontabban, elméleti általánosítással közelített meg, munkája címében és szövegében rendszerint a kérdéses téma „filozófiáját" tüntette fel. Így a XIX. század második felében, majd a XX. század elején a polgári, de a marxista szerzők is, amennyiben valamilyen kérdés társadalmi vonatkozását boncolgatták, mindjárt úgy tekintették, hogy annak szociológiáját tárgyalják. Ez a körülmény jobbára feledésbe merült a kommunista szervezetekhez kötődő marxistáknál, a Lenin halálát követő 3—4 évtizedben, hogy azután 1956-ban, a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa után (nálunk Jugoszláviában egy jó fél évtizeddel korábban), hirtelen felfejlődjön a marxista megalapozottságú szociológia. A szociológiák, elsőnek a munka- és iparszociológia, de a jogszociológia, a családszociológia és más szakszociológiák is gyors fejlődésnek indulnak. Ez a folyamat szervesen beilleszkedett a szociológia általános

világviszonylatban felmutatott fejlődési irányzatába, függetlenül művelői osztály- és világnézeti elkötelezettségétől.

Erről a századunk derekára jellemző sajátos folyamatról 1964-ben megjelent könyvében Ilija Stanojčić többek között a következőket írja: „... mennyiségileg értékelve ezek a bibliográfiák egyben a munkaszociológia empirikus jellegű, hihetetlenül gyors és eredményes fölfejlődésére utalnak. Egyes kiemelkedő szociológusok (G. Friedmann) véleménye szerint, legtöbb kortársunk számára, aki érdeklődik a szociológia eredményei iránt és figyelemmel kíséri irányzatainak fejlődését, épp a munkaszociológia tudományos eredményei jelentik a »mércét« az egész szociológiát illetően. Továbbá a fiatalabb — mind inkább az empirikus kutatások iránt érdeklődő — szociológusok a nagyvilágban és nálunk is azokat a társadalmi jelenségeket és folyamatokat kutatják, amelyek a munkaszociológia tárgykörébe tartoznak. Ez jelentős és meggyőző bizonyítéka annak a már előrebocsátott állításomnak, hogy a munkaszociológia területén számos, még megoldatlan kérdés létezik. Ezek megválaszolása pedig tudományos szempontból mind időszerűbbé és vonzóbbá válik azok számára, akik e tudomány terén valami újat akarnak felfedni. A nagy érdeklődés tehát az emberi munka sokoldalú megnyilatkozási formáinak átfogó szociológiai tanulmányozása iránt nem véletlen, és divatnak sem mondható, hanem az emberiség mai társadalmi valóságának magas fokú dinamizmusa határozza meg. Nevezetesen, ha csak a felgyorsult, és helyenként drámai körülmények között végbement gazdasági változásokra vonatkozó felületes statisztikai betekintésre szorítkozunk is, arra a megállapításra jutunk, hogy a jelenkor társadalmát mindinkább áthatja a gépesített ipari termelés, amely nemcsak kortársaink termelési viszonyait szabja meg lényegesen, hanem életüket és elvárásaikat is."[22]

A marxista megalapozottságú szociológia látványos, felfejlődése azonban már nem csupán a kimagasló kutatók és tanítványaik munkájának az eredménye. A kutatások hátterében kiépített intézményhálózat és jelentős pénzeszközök állnak. Ez a fejlődés pedig nemcsak értékesíti a polgári szociológia tényleges, tudományos szempontból értékes részeredményeit, de egyben átfogó bírálatát is adja, ide sorolva azokat a látszatra marxista, vagy csak annak nyilvánított hozzászólásokat is, amelyek természetszerűleg adódnak a marxista társadalomtudományok minden ágazatában.

Kétségtelen, hogy a marxista megalapozottságú szociológia jelene és jövője szempontjából e tudomány mai és közelmúltbeli helyzete a legfontosabb. De annak bizonyítására is, hogy a *valóban* tudományosan megalapozott szociológia nem az utóbbi évtizedek eredménye. A marxista megalapozottságú szociológia a századfordulón is — a XIX. század záró és a XX. század kezdő évtizedeiben, hisz ma már egy újabb századforduló kezdetén járunk, új, minőségileg új társadalmi változások küszöbén — igen erőteljes volt.

Így Lenin számára már munkássága legelején, 1894-ben egészen természetes a szociológia létezése és síkraszáll a marxista megalapozottságú szociológia érvényesüléséért Oroszországban is. Ezért a „népbarátokkal" folytatott vitairatában kétségbe vonja a magukat Oroszországban szubjektív szociológusoknak deklaráló, a társadalmi kérdésekkel foglalkozó közírók (N. K. Mihajlovszkij, Sz. Krivenko, akik még H. Spencer társadalom — közösség fogalompárosát is tagadták) tudományosságát, kifejtve többek között: „Már önmagában a materializmusnak ez az eszméje a szociológiában zseniális gondolat volt. Ez *egyelőre* természetesen csak hipotézis volt, de olyan, amely először teremtette meg a szigorúan tudományos állásfoglalás lehetőségét a történelem és a társadalom kérdéseiben. ... Továbbá még egy másik szempontból is ez a hipotézis emelte először a szociológiát tudománnyá. Addig a szociológusok a társadalmi jelenségek bonyolult hálózatában nemigen tudták megkülönböztetni a fontos jelenségeket a nem fontosaktól (ez a szubjektivizmus gyökere a társadalomtudományban), és nem tudták megtalálni az elkülönítés objektív kritériumát... Végül, harmadszor, már csak azért is ez a hipotézis tette először lehetővé a tudományos szociológiát, mert egyedül a társadalmi viszonyoknak a termelési viszonyokra, s ezeknek a termelőerők fejlettségi fokára való visszavezetése teremtette meg a szilárd alapját annak, hogy a társadalmi alakulatok fejlődését olyannak fogjuk fel, mint valami természettörténeti folyamatot."[23]

A tudományos szocializmus megalapozóinak szociológiai jellegű művei mellett — mint amilyenek pl. Marxnak *A hegeli jogfilozófia kritikája;* a *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* cím alatt ismertté vált három kézirata (amelynek egyes részei a munkaszociológia alapját rakják le) csakúgy mint fő művének *A tőkének* egyes fejezetei; a *Luis Bonnaparte brumair tizennyolcadikája* (amely a marxista megalapozottságú politikai szociológia elindítója); vagy Engels két alapvetően szociológiai megközelítésű és tárgyú műve: *A munkásosztály helyzete Angliában,* és a Marx halála után, „bizonyos fokig (Marx) végrendeletét teljesítve" és jegyzeteit felhasználva megírt *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című műve —, néhány olyan jelentős műre utalunk, amelyeket a marxista megalapozottságú szociológia hozott létre a XIX. század végén és a XX. század elején, és amelyeket a jelenkorban is újra kiadnak. Ezek a könyvek a ma emberének az érdeklődésére is számíthatnak, és nem csupán adalékok a marxista megalapozottságú szociológia fejlődéstörténetéhez. Ilyen alkotás August Bebel sok nyelvre lefordított műve (1840—1913) *A nő és a szocializmus*[24] (az ötvenedik kiadáshoz írt előszavában — keltezése 1909. október 31. — a szerző megemlíti, hogy az első kiadás három évtizeddel ennekelőtte jelent meg), Karl Kautsky könyve, *Thomas More és az ő utópiája*[25] (az első kiadás előszavát 1887 augusztusában keltezte), szintén Karl Kautsky *A kereszténység eredete*[26] című műve (előszavát a szerző 1908 szeptemberében keltezi). A fiatal Szovjetunióban jelent meg hatalmas példányszámban Nyikolaj J. Buharin könyve *A történelmi materializmus elmélete. A marxista szociológia*

népszerű tankönyve[27] címmel (felróva a könyv fogyatékosságát, annak idején Lukács György is foglalkozott vele[28]), amely kötet a Szovjetunió első éveiben gyakorlatilag hivatalos kézikönyv volt a marxizmus kezdeti megismerésében.

3. A marxista és a polgári szociológia elhatárolásának szubjektív és objektív mércéi; a két irányzat kölcsönös átfedései

Csak durva leegyszerűsítéssel választható el egymástól a polgári és a tudományos szocializmus alapjaiból kiinduló szociológia. Ennek a megállapításnak a helyénvalósága azonban nem jelenti azt, hogy a valóságban az ilyen elkülönítésre ne lenne számos példa.

A polgári szociológusok, akik tudatosan vállalják a polgári rend eszmei elkötelezettjeinek és prókátorainak szerepét gyakran folyamodnak tudatos rágalmazáshoz és hamisításhoz. Mint a polgári társadalom uralkodó osztályerőinek tudatos elkötelezettjei ritkán foglalkoznak a valóban marxista nézetekkel és a marxista megalapozottságú szociológia eredményeivel. Számukra sokkal megfelelőbb a vulgarizált és a marxizmus sztálinista típusú dogmatista revizionizmusát nyilvánítani ki tudományos szocializmussá, azt cáfolni, és tőle magukat elhatárolni. Mások pedig, tekintettel arra, hogy csak a polgári társadalom keretein belül képesek gondolkodni, minden olyan tudományos megközelítést, amely a polgári társadalom meghaladására mutat, egyszerűen utópiának és tudománytalannak nyilvánítanak, vagy tudomást sem vesznek a marxista megalapozottságú szociológia létezéséről, ami természetesen mind kevésbé biztosítja a kívánt eredményeket.

Természetesen, a marxizmusra hivatkozva, és annak nevében a múltban, de a jelenünkben is előfordul, hogy a polgári szociológia bármilyen eredményét kétségbevonják, vagy mereven elutasítják. Ez a merev, dogmatikus álláspont nem csak a felfedett, tudományosan igazolt eredményektől és kutatási módszerektől fosztja meg a polgári társadalomnak és csökevényeinek meghaladását szorgalmazó és a munkásosztály irányában elkötelezett kutatókat. Kifejezetten dogmatikus változatában még érveket is szolgáltat a polgári szociológusok társadalmi szerepvállalásának betöltéséhez, amely szerepnek természetesen nem sok köze van a társadalomtudományhoz, a társadalmi történések igaz megismeréséhez.

A világnézeti kizárólagosság a szociológia kapcsán, ha nem is indokolt, de nem meglepő. Hivatkozunk az alapjában véve ma is lengyel szociológusnak tekinthető Zygmunt Baumanra, aki 1964-ben megjelent könyvében többek között részletesebben tárgyalja azt az általánosan elismert igazságot (legalábbis a marxista társadalomtudósok körében), miszerint minden társadalomtudomány ideológiailag elkötelezett. Azok számára, akik Marx egy idézetére hivatkozva és az akkori szóhasználatot erőltetetten a jelenkorban is alkalmazva ideológián „eltorzult vagy téves tudatot" értenek, úgy is fogalmazhatunk, hogy minden társadalomtudo-

mány az osztályérdek szempontjából elkötelezett. „A szociológiának nemcsak tárgya és megismerési módszerei, hanem története is mindmáig heves vita tárgya a hivatásos szociológusok körében."[29]

Ez az osztályelkötelezettség azért merül fel élesebben a szociológia esetében, mint a társadalomtudományok többségénél, mert a szociológiánál jelen van egy nemigen megkerülhető ontológiai mozzanat. Ugyanis megválaszolandó az a kérdés, hogy hova mutatnak, merre vezetnek a társadalmi folyamatok. Megjegyzendő, hogy a polgári szociológusok, akik azt kutatják, hova nyúlnak a szociális patológia gyökerei, milyen természetűek a társadalmi különbségek, és milyenek a társadalmi változások várható irányai — nehezen hagyhatják válasz nélkül, legalábbis önmaguk, saját tudományosságra törekvő lelkiismeretük előtt az egész társadalom sorskérdését, az osztálytársadalom és az osztálynélküli társadalom kilátásait. Ezért ezek a kutatók — ahogyan azt a magyarországi újabb kori marxista megalapozottságú szociológia egyik kiemelkedő művelője, Hegedűs András fogalmazta meg: — rendszerint a kapitalista társadalom ellentmondásainak malomkövei között őrlődnek.[30]

Osztályelkötelezettségük és szilárdan körülhatárolt társadalmi kereteik miatt a polgári szociológusok zöme a valóság tényeivel szembekerülve elismeri és tárgyalja ugyan a társadalmi rétegeződést és a változó társadalom folyamatait, de rendszerint elkerülik a társadalmi általánosítást és a társadalmi rendszerek átfogó értékelését.

Az áthidaló kísérlet a polgári szociológusok részéről a marxista megalapozottságú szociológia irányában első ízben, komolyabb szinten, a századfordulón, Max Weber (1864—1920) részéről nyilvánult meg, aki elvben elismeri Marx és Engels igazát, azt hogy „minden eddigi társadalom története osztályharcok története",[31] azonban túlhangsúlyozza az eszmék, különösen a vallás (például a protestáns etika) jelentőségét az alapvető társadalmi viszonyok kialakításában.[32] Max Weber szociológiájáról Lukács György 1952-ben keltezett előszavú könyvében (első megjelenése 1954), amelyben az irracionalizmus vonulatát tárgyalja elutasítólag nyilatkozik, mert szerinte a szociológia a társadalmi valóság megismerésének burzsoá tudománya, nevezetesen: „a közgazdaságtudomány nélküli szellemtudomány". Max Weber „megértő szociológiáját", végső elemzéseit szubjektivista jellege miatt marasztalja el Lukács, amelyről ismeretelméleti szempontból megállapítja azt is, hogy „épp ez a szociológia mutatja, hogy a kapitalista racionalizmus talaján szükségszerűen irracionalizmusnak kell létrejönnie, sőt hogy ez tulajdonképpen az egész mozgásalapja".[33]

Alapjában helyes, és a tényállásnak megfelelő Kulcsár Kálmán megállapítása, miszerint „a marxista szociológia számára lehetetlen a polgári szociológia... általános elméleti próbálkozásainak a hasznosítása..." De ez nem jelentheti azt, hogy a polgári szociológia részeredményei és kutatási módszerei nem alkalmazhatók a polgári társadalom meghaladását, illetve a már azt meghaladt szocialista társadalom továbbfejlesztését szorgalmazó szociológia számára. Vonatkozik ez első-

sorban „a polgári szociológiában a módszer-elemek, a kutatási és feldolgozási metodika s bizonyos jelenségek vagy jelenségcsoportok vizsgálatából adódó fogalmak, valamint az empirikus vagy az elméleti általánosítás alacsonyabb szintjén elhelyezkedő ismeretanyagra".[34]

Az ilyen értelemben vett eredményeket a marxista megalapozottságú szociológia nap nap után hasznosítja is. A polgári szociológia eredményeinek a marxista szociológus részéről való hasznosítása akkor válik kétségessé, amikor nincs ennek tudatában, vagy amikor tévesen azt hiszi, hogy a kutatási módszer, a kutatás technikája társadalmilag semleges, és ezért képtelen kritikai hozzáállással a polgári szociológia által felkínált eredményt vagy módszert értékesíteni. Ezzel a kérdéskörrel is úgy vagyunk, mint az anyagi termelés technológiájával és a hozzákapcsolódó vezetési rendszerrel, ami szintén nem semleges társadalmi szempontból. Oktalanság lenne az ilyen fejlett technológiát elvetni, vagy éppenséggel tudomásul nem venni, de mindenképpen szem előtt kell tartani azt, hogy a tőkés osztályviszonyok között fogant és kifejlődött technológia eredményeit szocialista körülmények között kell alkalmazni, lehetőségeinkhez és adottságainkhoz idomítva továbbfejleszteni.

Természetesen, szociológiai részeredményekről van szó, amelyeket megfelelő elméleti rendszer alapján értékelhetünk, illetve értékeit mérlegelhetjük. A polgári szociológia, különösen az Amerikai Egyesült Államokban, az empirikus szociológia adatgyűjtési módszerét és az így nyert eredmények matematikai feldolgozási módját magas fokra fejlesztette. Ez lehetővé tette, hogy a tudományosság látszata szembeötlő legyen, noha ez esetben triviális a tartalom feldolgozási módja, és a begyűjött adatok bemutatásának magas szintű elaborációjáról van szó. Itt jegyezzük meg azonban, hogy a kiinduló elméleti feltételezések (amelyek magukba foglalják a tudatos vagy közvetett osztályelkötelezettséget és világnézetet) jelentősen befolyásolják nemcsak az adatok gyűjtési, de értékelési módja is.

Az európai szociológusok szemszögéből, ideértve a polgári irányzatúakat is, az amerikai szociológiában rendszerint szegényesnek tűnik a begyűjtött adatok általánosítása. Ilyen követelményt a társadalom uralkodó tényezői és ennek következtében a tudományos közgondolkodás nem is igen támaszt az Amerikai Egyesült Államokban. Szelényi Iván 1983-ban közölt beszélgetésében a szociológia adatszerűségéről az USA-ban a következőképpen nyilatkozik: „Ha valaki nem pozitivista, azt automatikusan a filozófia körébe sorolják és lesajnálják."[35]

Az elmélet hiánya a gyakorlati tényekre alapozott kutatások tervezésénél nagy nehézségeket jelent, de még inkább az ilyen empirikus kutatási eredmények értékelése, elméleti megalapozottsága nélkül — ami az amerikai, de általában a polgári szociológiát jellemzi — igen szűk korlátok közé szorítja a különben nagy apparátussal és költséggel lefolytatott kutatásokat. Az ilyen társadalmi helyzetben egy kisegítő megoldás az, hogy kialakítják az úgynevezett középszintű elméleti rendszereket, amelyek az empirikus kutatásokat egy meghatározott elméleti

keretbe ágyazzák, de nem törekszenek a globális, az átfogó társadalmak kérdéskörét érinteni. Ezt a kérdéskört a polgári szociológia többségében elfogadott nézet szerint lehetetlen empirikus szociológiai módszerekkel kutatni és tárgyalni, így a globális társadalom kérdéseit a filozófia és a világnézet tartományába utalják. Erről a XX. század második felében jelentkező irányzatról állapítja meg többek között Kulcsár Kálmán 1980-ban: „Merton tudományos munkásságának igazán időtálló része elsősorban az..., hogy az elmélet kérdése problémává vált a polgári szociológiában. ... Századunk negyvenes-ötvenes éveire ugyanis a polgári ideológia olyan mértékben empirikus tudománnyá fejlődött, hogy Merton az adatokat magyarázni törekvő szociológiai elméletről joggal írhatta, hogy annak nagy része, amit szociológiai elméletnek hívunk, sokkal inkább egyes változók közötti viszonyok világos, verifikálható megállapításaiból áll. ... Mindenesetre Merton az elsők között ébredt tudatára annak, hogy az elméletalkotás problematikussá válása hatást gyakorol a szociológia egészének fejlődésére, ... A nyitva álló út az ún. *középszintű elméletek* alkotása, amelyekkel egy-egy társadalmi jelenség vagy folyamat megérthető, ..."[36]

A másik visszahatás a hangsúlyozott empirizmus alkalmazására az a körülmény, hogy a társadalmi ellentmondások és felállított korlátok „malomkövei között örlődő polgári szociológusok egy meghatározott, de rendszerint a polgári életformát kétségbe nem vonó kritikusságot követelnek és gyakorolnak. Példaként említhetjük a francia Georges Gurvitschot,[37] továbbá a nyugatnémet Ralf Dahrendorfot, legalábbis munkássága első két évtizedében[38] és az amerikai C. Wright Millst,[39] valamint Alwin W. Gouldnert.[40]

A hazai szociológusok nagy része nem hangsúlyozza, de nem is rejti véka alá a polgári és a marxista szociológia közötti különbséget. Vonatkozik pedig ez elsősorban az általános szociológiára, amely a különféle szakszociológiák kiindulópontja. Ilija Stanojčić pl. említett könyvében figyelmeztetett, hogy az általános szociológia tartalmi és módszertani meghatározása körüli éles vita és a különböző állásfoglalások egyik lényeges oka az is, „hogy az általános szociológia jelentős mértékben foglal magába *elméleti-ideológiai* elemeket is", és Jože Goričarral (1907—1985) együtt azt bizonygatja, hogy „létezik *két* párhuzamos szociológia (marxista és nem marxista), ami azután nagy nehézségeket okoz a szociológia tartalmának meghatározásában"[41] (ezt fejezi ki R. Aron beszámolója az olaszországi Stezaban a szociológusok 1959 szeptemberében megtartott IV. nemzetközi kongresszusán).

Nyilvánvaló tehát, hogy a két alapvető hozzáállású szociológia nemcsak a múltban létezett, hanem így van ez napjainkban is: a tudományos, az adott, történelmileg determinált igazságra törő szociológia, és az, amely az elfogult, a meglévő társadalmi rendet apologizáló szociológiát jelenti. Ez utóbbi — még ha magát marxistának vallja is művelője — lehet konzervatív, nem forradalmi, és ezáltal a marxizmus egyik alapvető jegyével nem rendelkezik.

Abban, hogy egy szociológiai mű, vagy egy szociológus tudományos alapokon áll-e, illetve hogy marxista-e vagy sem, nem a szóban forgó szociológus önmagáról alkotott véleménye a perdöntő, sőt még csak az sem, hogy szocialista ország, vagy annak szocialista intézménye keretében működik-e, hanem az, hogy milyen mértékben képviseli és szorgalmazza az eredeti, marxi, forradalmi kritikusságot, azt a szellemet, amelyet a JKSZ programja zárószava is meghirdet: „... viszonyuljunk kritikusan önmagunk és művünk iránt, legyünk megbékélhetetlen ellenségei minden dogmatizmusnak, legyünk hívek a marxizmus forradalmi alkotó szelleméhez. Semmi, ami létrejött, nem lehet számunkra annyira szent, hogy ne lehetne túlszárnyalni, és ne engedhetné át helyét annak, ami még haladóbb, még szabadabb, még emberibb!"[42] Megjegyzendő azonban — saját forradalmi társadalmi gyakorlatunk alapján is meggyőződhetünk róla —, hogy sokkal nehezebb ténylegesen valóra váltani a marxi követelményeket — a szociológia vonatkozásában éppen úgy, mint más társadalmi tudományok terén —, mint azokat felfogni és saját eltökéltségünkkel magunkévá tenni.

Jegyzetek

[1] A Jugoszláv Kommunista Szövetség Programja (II. fejezet: Harc a szocializmusért az új feltételek között, „A Szovjetunió és a többi szocialista ország eddigi szocialista fejlődésének néhány tapasztalata" című rész); A JKSZ VII. kongresszusán (1958. április 22—26) fogadták el; III. magyar nyelvű kiadás; Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977; 51—52. oldal.

[2] A tevékenységek sorját részletezve lásd: Radomir D. Lukić, Osnovi sociologije; Naučna knjiga, Beograd, 1975; 125—133. o.

[3] Ilija Stanojčić: Predmet opšte sociologije — njen odnos prema drugim naukama; Savremena škola, Beograd, 1964; 55. o.

[4] Jürgen Habermas: Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma; Veselin Masleša (Biblioteka Logos); Sarajevo, 1985; (első német nyelvű kiadás: 1978) 130 oldal.

[5] Az idevonatkozó hazai irodalomban igen figyelemre méltó munka Ljubomir Živković: Društvena nadgradnja. Naprijed, Zagreb, 1960, valamint Predrag Vranicki: Misaoni razvitak Karla Marxa. Matica hrvatska, Zagreb, 1963 és több bővített kiadásban először 1961-ben a zágrábi Naprijed kiadásában megjelent Historija marksizma című műve, valamint Veljko Korać: Marksovo shvatanje čoveka, istorije i društva. Beogradski izdavačko-grafički zavod, redakcija Kultura, Beograd, 1971. — Magyar nyelven megjelent irodalom a témára vonatkozóan: Ágh Attila: A marxi történelemfilozófia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975; Lukács György: Adalékok az ifjú Marx filozófiai fejlődéséhez (1840—1844), első közlése német nyelven 1954, magyarul 1957, könyv alakban: Utam Marxhoz. Válogatott filozófiai tanulmányok II. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971. — A régebbi irodalomból megemlítendő Antonio Lab-

riola: Tanulmányok a történelmi materializmusról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966; Franz Mehring: A történelmi materializmusról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979, majd Karl Kors (Korsch): Materijalističko shvatanje istorije (Razračunavanje sa Karlom Kauckim) i drugi spisi. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1975; Nikolaj Buharin: Teorija historijskog materijalizma, Popularni udžbenik marksističke sociologije. Globus, Zagreb, 1980.

[6] Radomir D. Lukić: Uvod u sociologiju; Savez udruženja pravnika Jugoslavije; Beograd, 1957; 21—22. oldal.

[7] Feltüntetjük az idézett szerzők könyveinek teljes adatait. Boris Ziherl (štampano kao rukopis): Dijalektički i istorijski materijalizam. Stenografske beleške sa predavanja na Institutu društvenih nauka; I i II. sveska, Beograd, 1949; III sveska, Beograd, 1950 (ugyanezzel a felcímmel és alcímmel a belgrádi Rad kiadásában 1952-ben jelent meg a második kiadás egy kötetben, feltüntetve: I i II deo) — Jože Goričar: Uvod v druzbene vede, I—II, Ljubljana, 1953—4; — Radomir D. Lukić: Uvod u sociologiju. Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1957; — Ilija Kosanović: Istorijski materijalizam (Uvod u osnovna pitanja sociologije marksizma); Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša"; Sarajevo, 1957 (az ötödik kiadás 1966-ban jelent meg); — Ljubomir Živković: Nauka o društvu; Zagreb 1958; — Radomir D. Lukić: Osnovi sociologije; Savez udruženja pravnika Jugoslavije; Beograd, 1958; — Jože Goričar: Sociologija, Osnovi marksističke opšte teorije o društvu; Ljubljana 1959 és Belgrád a Rad kiadásában ugyanebben az évben. Ez a kiadóház adta közre az ismételt kiadásokat is szerbhorvát nyelven, a XI. kiadás 1981-ben; — Oleg Mandić: Uvod u opštu sociologiju. Narodne novine, Zagreb, 1960; — Ljubomir Živković: Društvena nadgradnja. Naprijed, Zagreb, 1960.

[8] Ilija Stanojčić: Predmet opšte sociologije — Njen odnos prema drugim naukama. Savremena škola, Beograd, 1964; 54—55. o.

[9] Az ortodox marxisták (K. Katusky, G. V. Plehanov) vonulatának eltávolodását az eredeti Marx és Engels nézeteitől, annak ellenére, hogy élesen támadták az akkori revizionistákat (E. Dühring, F. Lassalle, E. Bernstein, G. Sorel) lásd rendszerezve és értékelve a már idézett könyvben: Karl Kors (Korsch), „Materijalističko shvatanje istorije i drugi spisi" (Biblioteka marksizma sorozat); Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1975.

[10] Franz Mehring: A történelmi materializmusról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979, 5. oldal.

[11] MEM 37. kötet, levelek (1888—1890); Engels Konrad Schmidthez Berlinbe (London, 1890. aug. 5.). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977, 426—427. oldal.

[12] A szocialista Jugoszláviában 1964-ben került újra kiadásra Veselin Masleša: Mlada Bosna. Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša", Sarajevo, 1964.

[13] A már tudományosság szempontjából meghaladott nézetet tartalmazza Svetozar Markovićról a Szovjet Tudományos Akadémia 6 kötetes filozófiatörténete (eredeti orosz nyelvű kiadása, Moszkva, 1957), amelynek Markovića vonatkozó része a Szerb Tudományos és Művészeti

Akadémia közreműködésével készült. Magyar nyelven: A filozófia története II. kötet. Gondolat, Budapest, 1960, 408—419. oldal. — Az első, mai, korszerű szempontokat képviselő esettanulmánya: Avdu Humo: Svetozar Marković, filozof i revolucionar. Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1975.

[14] A háború után munkáikból a következő válogatás jelent meg: Ognjen Prica: Izbor članaka. Kultura, Beograd, 1960. Ognjen Prica i Božidar Adžija: Vreme i savest. Kultura, Beograd, 1960.; Otokar Keršovani: Izbor članaka. Kultura, Beograd, 1960.; Božidar Adžija: Izbor članaka, Kultura, Beograd, 1961.

[15] Nem tévesztendő össze Svetozar Marković Toza (1913. VII. 13.—1943. II. 9.) jogász, a JKP Tartományi Vezetőségének szervező titkára és az Újvidéken általa szerkesztett Slobodna Vojvodina megindítója, a népfelszabadító háború alatt és a horthysta vérbíróság által halálra ítélt és Újvidéken kivégzett forradalmár a szintén szocialista forradalmár és jelentős elméleti munkát kifejtő múlt századbeli Svetozar Markovićtyal (1846. IX. 9.—1875. II. 26.).

[16] Svetozar Marković munkája „Problemi poljoprivrednog radništva" címmel 1939-ben Belgrádban, különkiadványként jelent meg. A háború után eredeti, szerbhorvát nyelven többször megjelent, magyar fordításban a Létünk folyóirat 1977. évi 2. sz. (156—185. oldal), 3—4. sz. (331—346. oldal) és 5. számában (279—301. oldal).

[17] Josip Broz Tito összegyűjtött művei XIII. kötet (1942. november 14.—1943. január 20.); Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982, 96—102. oldal.

[18] Külön előtanulmánnyal kibővítve háború utáni második kiadása Ljubljanában és szerbhorvát fordítása Belgrádban 1958-ban, magyar nyelven: Edvard Kardelj—Sperans: A szlovén nemzeti kérdés fejlődése. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1961.

[19] Filip Filipović: Izabrani spisi I i II knjiga. Kultura, Beograd, 1962.

[20] Vladimir Bakarić: Društvene klase, nacija i socijalizam. Školska knjiga, Zagreb, 1976; különösen a 3—139. oldalak.

[21] Híd, 1934—1941 (Oskar Davičo: Előszó), Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1964, 5. oldal (a könyv megjelent szerbhorvát nyelven is).

[22] Ilija Stanojčić: Predmet opšte sociologije — njen odnos prema drugim naukama. Savremena škola, Beograd, 1964, 154. oldal.

[23] V. I. Lenin művei 1. kötet, (1893—1894), az 1941-ben kiadott orosz nyelvű IV. kiadás nyomán (Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? — Válasz a „Ruszkoje bogatsztvo" marxistaellenes cikkeire), Szikra Kiadás, Budapest, 1961, 135., 136. és 137. oldal. — Az idézet elején a magyar nyelvű fordítás kihagyja a „szociológia" kifejezést, a IV. kiadás orosz nyelvű kiadványában (Moszkva, 1954., 121. oldal) közli ezt a mondatrészt is. Ennek megfelelően az először nálunk 16 kötetben kiadott szerbhorvát nyelvű kiadás is közli (V. I. Lenjin: Izabrana dela u 16 tomova, tom 1, 1893—1895, Kultura, Beograd, 130. oldal).

[24] August Bebel: A nő és a szocializmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.

[25] Karl Kaucki: Tomas Mor i njegova utopija, sa istorijskim uvodom, Kultura, Beograd, 1967.

[26] Karl Kaucki: Poreklo hrišćanstva. Kultura, Beograd, 1967.

[27] Nikolaj I. Buharin: Teorija historijskog materijalizma, Popularni udžbenik marksističke sociologije. Globus, Zagreb, 1980.

[28] Lukács György: Utam Marxhoz. Válogatott filozófiai tanulmányok, I. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971., 455—468. oldalak — Az idézett 1980-as szerbhorvát kiadáshoz Vjekoslav Mikecin írt átfogó előszót, VII—L oldalak.

[29] Zygmunt Bauman: Általános szociológia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 507. oldal. (Eredeti lengyel kiadásának éve: 1964. Nálunk is kiadták szerbhorvát nyelven.)

[30] Hegedűs András: A szociológiáról. (Egy tudomány lehetőségei és korlátai.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 40. oldal.

[31] K. Marx és F. Engels: A Kommunista Párt kiáltványa (a Kiáltvány első fejezetének kezdő mondata), MEM, 4. kötet (1846—1848), Budapest, 1959. 442. oldal.

[32] Hegedűs András, idézett mű, 45—46. oldal.

[33] Lukács György: Az ész trónfosztása, az irracionalista filozófia kritikája (negyedik kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974., 452—453, 474. és 468. oldal.

[34] Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966., 568—571. oldal.

[35] Az amerikai szociológiáról. Interjú Szelényi Ivánnal. Szociológia, Az MTA szociológiai bizottságának folyóirata, Budapest, 1983. 3. szám, 309. oldal.

[36] Kulcsár Kálmán: Utószó, megjelent: Robert K. Merton, Társadalomelmélet és társadalmi struktúra (első angol nyelvű kiadása, 1968, egyes részei 1949. és 1957. évben), Gondolat, Budapest, 1980. 764—765. oldal.

[37] Žorž Gurvič: Savremeni poziv sociologije, s pogovorom dr. Vojina Milića. Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša", Sarajevo, 1965. (az utószó az 525—635. oldalakon).

[38] Ralf Dahrendorf: Klasse und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft. Stuttgart, 1957.

[39] C. Wright Mills: Elita vlasti. Kultura, Beograd, 1969. — C. Wright Mills: White Collar: the American Middle Class (1951). — C. Wright Mills: Power, Politics and Peoples (tanulmánygyűjtemény, szerk.: L. Horowitz), Oxford University Press, London, 1963.

[40] Alvin W. Gouldner: Za sociologiju. Obnavljanje i kritika u sociologiji danas (első amerikai kiadás: 1973-ban). Globus, Zagreb, 1980.

[41] Ilija Stanojčić: Predmet opšte sociologije — njen odnos prema drugim naukama. Savremena škola, Beograd, 1964, 9—10. o.

[42] A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja (elfogadva a JKSZ VII. kongresszusán, 1958. április 22—26), Harmadik magyar nyelvű kiadása, Forum, Újvidék, 1977, 259. oldal.

Rezime

Građanska sociologija — na marksizmu utemeljena sociologija

U radu autor polazi od postojanja dve osnovne orijentacije u sociologiji: one građanske, koja se opredeljuje na takva istraživanja i predlaganja poduhvata koje se kreću u okvirima postojećeg građanskog društva; i one revolucionaro orijentisane, kojoj je opšte teoretsko utemeljenje pružila pojava i razvoj marksizma. Revolucionarnost marksistički zasnovane sociologije je u tome što se ona orijentiše na prevazilaženje građanskog društva, odnosno na takve odnose u društvu prelaznog perioda koji vode prema istinski humanom, čoveku dostojnom komunističkom društvenom poredku.

U radu se razmatra odnos istorijskog materijalizma i marksističke zasnovane sociologije, o čemu ni u svetu a ni među domaćim autorima nema jedinstvenog shvatanja. Autor se opredeljuje za veću uverljivost onih argumenata koji istorijski materijalizam smatraju teorijskoj osnovi većeg broja društvenih nauka, te između ostalog i u društvenom smislu revolucionarno orijentisanoj sociologiji.

Marksistički utemeljena sociologija nije novijeg datuma, iako se tokom više od jednog veka postojanja nije jednakim intenzitetom razvijala.

Bilo je perioda u radničkom pokretu — od početka 30-ih do druge polovine 50-tih godina — kada je snažno bila prisutna proklamacija Staljina i njegovih sledbenika po kojoj je sociologija smatrana isključivo građanskom naukom. No ni u tom periodu nisu prestajala sociološka istraživanja i izdvajanje sociioloških dela marksistički opredeljenih autora, jedino što nije termin sociologija bila naglašena. Za ovu vrstu kontinuiteta rada primer pokazuje i Jugoslavija.

Po svojoj osnovnoj orijentaciji dve, paralelno postojeće sociologije nisu kruto odeljene jedna od druge. Baš naprotiv, imaju dodirne oblasti i mestimično se prožimaju. Autor ukazuje na to da u procena karaktera rezultata sociioloških istraživanja i opredeljenosti njihovog autora nije toliko bitno subjektivno i lično deklarisanje istih, jer neko može biti uveren da je marksista a da u svojem sociološkom pristupu društvenim procesima zastupa konzervativno, nerevolucionarno prilaženje društvenim problemima. Tako i rezultati građanski orijentisanog istraživača — uprkos za marksistu neprihvatljivom globalnom stavu — u pojedinim fragmentima kao što je primenjena metodologija ili pojedini rezultati istraživanja, mogu biti validni, a to zavisi od naučnosti obavljenih istraživanja. Naučnost je dobrim delom funkcija opšteg političkog i idejnog opredeljenja autora ali i naučne savesnosti i istraživačke znatiželje i sposobnosti za razotkrivanjem istine u društvenim procesima.

Ova situacija je u celini složena, kada se ima u vidu građanska sociologija i marksistički utemeljena sociologija, ali kao realnost našeg protivurečnog savremenog sveta stalno je prisutna. Zato, poimanje sociologije, njenih kategorija i definisanje sociologije uopšte, nije semantičko pitanje, još manje pitanje veće ili manje veštine u definisanju, već posledica objektivne protivurečnosti koja proističe iz postojanja dve sociologije koje se delimično prožimaju ali i razlikuju.

Resummee

Bürgerliche Soziologie — am Marxismus begründete Soziologie

In seiner Arbeit geht der Verfasser vom Bestehen zweier grundlegender Orientation in der Soziologie ab: der bürgerlichen die sich auf die Untersuchungen und Umfassungsvorlagen bestimmt, die sich in den Grenzen der bestehender bürgerlicher Gesellschaft bewegen; und der revolutionär orientierter, der die allgemeine theoretische Grundlage das Erscheinen und Entwicklung des Marxismus gegeben hat. Den revolutionären Inhalt der marxistisch begründeter Soziologie ist in der Tatsache, dass sie sich auf Übersteigung der bürgerlichen Gesellschaft orientiert, bzw. auf solche Verhältnisse in der Gesellschaft der Übergangsperiode, die zu wirklich humanen menschenwürdigen, kommunistischen, gesellschaftlichen Ordnung führen.

In der Arbeit wird, das Verhältniss des historischen Materialismus und der marxistisch begründeter Soziologie untersucht über die in der Welt, und auch zwischen den einheimischen Verfassern, keine gemeinsame Auffassung besteht. Der verfasser etschliesst sich für die stärkere Überzeugbarkeit der Argumente, die das historische Materialismus als grundlegenden theoretischen Basis, mehrere Gesellschaftswissenschaften betrachten und zwischen anderen auch der, in gesellschaftlicher Hinsicht, revolutionär orientierter Soziologie.

Marxistisch begründete Soziologie ist nicht jüngerer Anfangs, obwohl sie im Verlauf von mehr als einen Jahrhundert nicht mit gleicher Intensität sich entwickelt hat.

Es waren Perioden in der Arbeiterbewegung — vom Anfang der Dreissiger bis zur zweiten Hälfte der Fünfziger Jahren — wann die Proklamation von Stalin und seiner Folger, stark gegenwertig war nach der die Soziologie, als ausgesprochen bürgerliche Wissenschaft betrachtet worden ist. In diesen Zeiten haben jedoch die soziologische Untersuchungen und Publikationen soziologisch orientierter Verfasser, nicht aufgehört, nur wurde das Termin Soziologie nicht unterstrichen. Zu dieser Kontinuitet der Arbeit reicht Jugoslawien, als Beispiel.

In ihrer grundlegenden Orientation sind beide paralel bestehende Soziologien nicht fest von einander abgetrennt. Im Gegenteil, sie haben viele sich berührende Gebiete und stellenweise durchdringen sie sich. Der Verfasser weist darauf hin, dass in der Schätzung des Charakters der Resultate, sozialistischer Untersuchungen, und der Entschliessung ihrer Verfasser, nicht so wichtig die personelle Deklaration dieser Verfasser ist, da die Möglichkeit besteht, dass jemand überzeugt ist, ein Marxist zu sein und doch das er in seinem sozialistischen Zutritt zu den gesellschaftlichen Prozessen, konservativ, nicht revolutionär sich hinstellt, und zu dem gesellschaftlicher Problemen zugreift. So sind auch die bürgerlich orientierter Forschern — unbeachtet der marxistisch nicht annehmbarer, globaler Auffassung — in einigen Fragmenten, sowie in der angewandten Methodologie, oder einiger Erfolge der Untersuchung, können wertvoll sein und das hängt von der Wissenschaftlichkeit der publizierten Untersuchungen ab. Die Wissenschaftlichkeit ist grösten Teils die Funktion der politischen und ideellen Bestimmung des Verfassers, aber auch der wissenschaftlichen Gewissenheit und Untersuchungsinteresse, sowie der Fähigkeit, die Wahrheit in den gesellschaftlichen Prozessen zu entdecken.

Diese Situation ist im Ganzen ziemlich kompliziert, wenn man die bürgerliche Soziologie und die marxsistisch begründete Soziologie ins Auge fasst, aber sie ist als Realität unserer heutigen widersprechenden Welt, immer vorhanden. Das Begreifen der Soziologie, — ihrer Kategorien —, und die Definition der Soziologie ist daher keine semantische Frage, noch weniger Frage grösserer oder kleinerer Geschicklichkeit in der Definition, sondern Folge der objektiven Widersprechlichkeit, die aus dem Bestehen zweier Soziologien folgen, die sich teilweise durchdringen, aber auch unterscheiden.